

УДК 821.111-3

КОЗІЙ Ольга – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський державний аграрно-економічний університет, просп. Університетський, 5/2, Кропивницький, Кіровоградська область, 25000, Україна (olykaaaa@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9478-9502>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.55.2>

Бібліографічний опис статті: Козій, О. (2023) Багатоаспектність прочитання творів Дж. Толкіна: автобіографічний, гендерний та екзистенційний мотиви. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 55, 20–25, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.55.2>

БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ ПРОЧИТАННЯ ТВОРІВ ДЖ. ТОЛКІНА: АВТОБІОГРАФІЧНИЙ, ГЕНДЕРНИЙ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ МОТИВИ

Анотація. *«Володар перснів» став культовою книгою ХХ століття і зробив свого автора, професора-лінгвіста Дж. Р. Р. Толкіна (1892–1973), усесвітньо відомим та одним з найпопулярніших письменників. Його трилогія переросла межі літературного твору, послугувала джерелом субкультури «толкіністів». Звернувшись до його міфології, вони втілили принцип навіть не вторинної деміургії, а світотворення третього порядку.*

Секрет незаперечного успіху та незгасаючої популярності роману Дж. Толкіна не лише в таланті письменника, що, на жаль, не мав широкого поля для розкриття, а й у його власній – свідомій чи підсвідомій – вірі в реальність створеного.

Стиль оповіді Дж. Толкіна – послідовний, логічний, позбавлений поспіху та формалізму. Його (стиль) характеризує стрункість композиції, талановите нанизування подій, тонкий і добрий гумор та певний відсоток патетики.

«Сильмариліон», а не «Володаря перснів» письменник вважав книгою свого життя. Світ Середземелля читач сприймає як реальний: він логічний і завершений з погляду фізичних законів, має ретельно виписану історію та міфологію. Процес створення божественними сутностями світу теж підпорядкований певним законам, тож переживає часи власного розквіту й занепаду.

Творчість Дж. Толкіна позначена неодноразовим зверненням до автобіографічного матеріалу, до реалій особистого життя. Світ творів Дж. Толкіна переважно чоловічий. Образи ельфійок, що пов'язали свою долю зі смертними, оповиті атмосферою трагізму та самопожертви.

Зробивши безсмертя логічною частиною свого світу, культовий письменник століття водночас проводить психологічно-творчий експеримент-випробування людини та створює моральний ідеал, вартий вічності в силу осягнення світобудови та власних у ній ролі й місця.

Попри увагу читачів та дослідників до творів Дж. Толкіна, у створеному ним світі є ще чимало загадок. Вражає й глибина та актуальність порушених у його творах проблем.

Ключові слова: автобіографічний, гендерний та екзистенційний мотиви, автобіографізм, міфотворчість, світотворення.

KOZII Olha – Associated Professor, Ph.D., Kherson State Agrarian and Economic University, 5/5, University str., Kropyvnytskyi, Kirovohrad region, 25000, Ukraine (olykaaaa@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9478-9502>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.55.2>

To cite this article: Kozii, O. (2023) Bahatoaspektnist prochyttannia tvoriv Dzh. Tolkina: avtobiografichni, hendernyi ta ekzystentsiyni motyvy [Multifacetedness of J. R. R. Tolkien's works: the autobiographical, gender and existential aspects]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 55, 20–25, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.55.2> [in Ukrainian].

MULTIFACETEDNESS OF J. R. R. TOLKIEN'S WORKS: THE AUTOBIOGRAPHICAL, GENDER AND EXISTENTIAL ASPECTS

Summary. *"The Lord of the Rings" became a cult book of the 20th century and made its author, linguist professor J. R. R. Tolkien (1892–1973) world famous and one of the most popular writers. His trilogy outgrew the boundaries of a literary work, and became close to the origins of the "Tolkienists" subculture. Turning to his mythology, they embodied the principle of not even secondary (since this is the creation of the English writer and scientist), even third-order demiurges.*

The secret of the undeniable success and enduring popularity of J. Tolkien's novel lies not only in the writer's talent, which, unfortunately, did not have a very wide field for disclosure, but also in his own – conscious or subconscious – belief in the reality of creation.

The narrative style of J. Tolkien is consistent, logical, devoid of haste and formalism. It (style) covers the neatness of the composition, the talented stringing of events, subtle and good humor and a certain percentage of pathos.

The writer considered The Silmarillion, not The Lord of the Rings, to be his life's work. The world of Middle-earth is perceived by the reader as real, because it (the world) is created by divine entities, experiences times of its prosperity and destruction.

J. Tolkien's work is marked by repeated references to autobiographical material, to realities from personal life. The world of J. Tolkien's works is predominantly male. The images of elves, who linked their fate with mortals, are surrounded by an atmosphere of tragedy and self-sacrifice.

Having made immortality a logical part of his world, the cult writer of the century at the same time conducts a psychological and creative experiment testing a person and creates a moral ideal that is worthy of eternity due to the understanding of the world structure and his own role and place in it.

The mythology created by J. Tolkien is characterized by a clear gender division. As a Christian believer, he could not imagine the existence of such a coherent and organized world without God.

Despite the attention paid to J. Tolkien's works by readers and researchers, there are still many mysteries in the world he created. The depth and relevance of the problems raised in the works is also impressive.

Key words: *autobiographical, gender and existential aspects, mythmaking, world creation.*

Постановка проблеми. Творчість Дж. Толкіна позначена неодноразовим звертанням до автобіографічного матеріалу, до реалій власного життя. Подорожуючи Альпами, він купує листівку з репродукцією картини художника Мадленера під назвою «Гірський дух». Зображений на ній білобородий старець став прототипом Гендальфа у «Хоббіті» та «Володарі перснів». Назва вулиці, на якій спокійно, без пригод і неприємностей жили Більбо та Фродо, – це Бег-Енд. Так називалася ферма, на якій мешкала молодша донька професора. Надзвичайно

сильний і невразливий до чар персня у першій частині трилогії «Володар перснів» веселий лісовий господар Том Бомбаділ мав ім'я та зовнішність ляльки, що належала сину Дж. Толкіна. Ймовірно, легенда про падіння Нуменора сягає «Атлантиди» Платона. З ранніх літ майбутнього лінгвіста та письменника переслідував сон про величезну хвилю, що, сягаючи неба, насувається та накриває собою все навколо. Дж. Толкін називав це «комплексом Атлантиди».

Автобіографізм доволі чітко простежуваний і на рівні змалювання письменником

епізодичних персонажів та подій: зокрема, в образі старого куркуля можна впізнати одного фермера, який якимось нагримав на малого Рональда за крадіжку грибів. Він властивий і філософській казці-притчі «Листок Ніггля», у якій Дж. Толкін намагався розповісти про проблеми, які переслідують кожну творчу людину, зокрема письменника, про підпорядкованість її життя кожному з творчих замислів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із найгрунтовніших досліджень життя і творчості письменника Дж. Толкіна є біографія, написана його другом Г. Карпентером (в українському перекладі з'явилася 2022 р.). В українському літературознавстві теж наявні розвідки про творчість Дж. Толкіна, одна з яких – дисертаційна праця О. Тихомірової (Тихомірова, 2003). В. Бойніцький (1997; 1998; 2000) розглядає різні аспекти світотворення у «Володарі перснів», а саме: відокремленість та автентичність створеного автором світу, співвіднесеність окремішності Середньої Землі та її подібності до реального світу, ігровий елемент у творах письменника тощо. О. Росстальна досліджує явище ескапізму у творчій свідомості Дж. Р. Р. Толкіна (Росстальна, 2004), а Я. Стріха – особливості перекладу його творів.

Метою статті є спроба прочитання творів митця з позицій автобіографізму та гендерного підходу. **Завданнями** дослідження стало виявити автобіографічні мотиви у творах письменника, схарактеризувати особливості втілення ним ідеї безсмертя, частково простежуваної через гендерний аспект, та загальні засади його міфотворчості.

Виклад матеріалу. Біограф автора «Володаря перснів» Г. Карпентер стверджує, що «чоловіча атмосфера» творів Дж. Толкіна зумовлена стилем життя науковця й письменника. Тимчасово розлучений із коханою Едіт, Дж. Толкін «усі задоволення і відкриття [...] мав ділити [...] з людьми своєї статі, тому він мимохідь звик асоціювати більшу частину радощів життя із чоловічою компанією» (Карпентер, 2022, с. 75), що не мало нічого спільного з гомосексуальністю. Тож художній світ Дж. Толкіна переважно чоловічий: холостяк Більбо вирушає в подорож разом із тринадцятьма гномами; дев'ять чоловіків-хранителів

персня в першій частині трилогії «Володар перснів» є антиподами дев'яти назгулів – колишніх королів і полководців; головні герої малої прози письменника («Фермер Джайлз із Хему», «Коваль з Великого Вуттона», «Лист Ніггля») – теж чоловіки. Рід гномів у деміургічному дискурсі Дж. Толкіна приречений на холостяцьке життя, бо жінки в цьому грубуватому племені народжувалися вкрай рідко, тож його (племені) пристрасну відданість ковальській справі можна розглядати як сублімацію родинної нереалізації. Чоловічим є і світ ентів. Жінки живуть лише в їхніх піснях і переказах. Пошук їх стає для ентів-чоловіків чимось на кшталт релігійного паломництва. А от для хоббітів спокійне подружнє життя – це норма. У пролозі до «Володаря перснів» Дж. Толкін відзначив, що «самітники на кшталт Більбо та Фродо Беггінсів були винятком» (Толкін, 2006, с. 14). Володіння перснем – артефактом влади й злої волі – сублімує героям родинне щастя. У зв'язку з цим згадаймо, що перстень, коло загалом вважаються символом вічності, безкінечності й циклічності, а перстень у трилогії Дж. Толкіна є своєрідною літературною квінтесенцією міфологеми кільця. З позицій фройдівського психоаналізу перстень може бути витлумачений як втілення жіночого начала, цим пояснюємо той потужний вплив, який він чинив на чоловіків. З чотирьох представників племені хоббітів, з Голлумом-Смеаголом включно, котрі певний час володіли перснем, лише садівник Сем знайшов собі місце в новому світі. Фродо не бачить себе в майбутньому свого краю. Довге володіння перснем робить неможливими для нього радощі буденного життя: «Я хотів врятувати свій край, і він врятований, але не для мене. Таке часто трапляється [...] – аби щось зберегти, доводиться від цього відмовлятися» (Толкін, 2006, с. 885).

Письменник прагнув, аби «міфи і легенди відображали його власні уявлення про Всесвіт» (Карпентер, 2022, с. 145). Як релігійна людина, християнин, він не міг уявити існування цілісного й організованого світу без Бога. У світі Дж. Толкіна Творець «присутній, хоч і залишається незримим» (Карпентер, 2022, с. 144). Аналогії зі Святим Письмом можна провести на прикладі образу Мелькора, найсильнішого з валар, що повторює долю Люципера. У міфології Дж. Толкіна єдиний

Бог перебуває поза межами світу. Обов'язки управління різними сферами покладені на могутніх духів – валар і майяр, яких можна порівняти з янголами. Проте якщо у християнських священних текстах янголи з'являються переважно в чоловічій подобі, а в мусульман вони загалом безстатеві, то в Дж. Толкіна статеві диференціація чітка й послідовна: валари та майяри (чоловіки) – вали та майї (жінки). Світ божественних сутностей задумувався письменником як гармонійний з сімома чоловічими й сімома жіночими божествами.

По-різному трактує Дж. Толкін долю двох народів після смерті: ельфи потрапляли в покої Мандоса – проміжний вимір між світами життя й смерті, щоб згодом втілитися в нову сутність і жити, нанизуючи один досвід на інший; про долю ж людей після завершення їхнього земного шляху було невідомо нікому, навіть валарам.

Ельфи, мовою та історією яких так захоплювався Дж. Толкін, зображені найпрекраснішими з усіх створінь єдиного бога Еру. Вони безсмертні, тож не знають людських обмежень: їм невідомі хвороби і старість; вони можуть реінкарнуватися. Життя ельфів пов'язане з Ардою (Землею), ельфи здатні відчувати її біль та муки, тому й житимуть, допоки існуватиме земля. Вони ідеал будь-якого творця. Г. Карпенгер писав, що ельфи у творах письменника «хоча [...] й можуть грішити та помилятися, проте не є позбавленими божественної прихильності у теологічному сенсі» (Карпенгер, 2022, с. 150). Сам професор наголошував, що «вони створені людиною за своїм образом і подобою, та позбавлені від обмежень, що її пригнічують, [...] безсмертні, і воля їх владна втілювати те, що створює їхня уява» (Карпенгер, 2022, с. 150). У світі Дж. Толкіна ельфи й люди були двома народами, створеними єдиним Богом. Кожному племені Творцем була визначена доля й місце у світі. Перші покоління людей дар Ілуватара (природну смерть) сприймали як належне. Нуменорці ж під впливом Саурона зажадали вічного життя й були покарані Творцем.

Хоч ці народи й схожі між собою, Дж. Толкін лиш тричі поєднує їх трагічно-романтичними лініями: «Тричі брали між собою шлюб Ельдари й Едаїни: Лютіен з Береном, Ідріль з Туором, Арвен з Арагорном» (Тол-

кін, 2022, с. 180). Ці шлюби нерівні з огляду на надзвичайну (не в кілька років, а кілька століть) різницю у віці. Ця нерівність та перипетії, що стають на заваді закоханим, до певної міри автобіографічні, адже Дж. Толкін був на чотири роки молодший за дружину, а їхнє кохання витримало перевірку розлукою та заборонами спілкуватися. Перший та третій шлюби – це водночас і обрамлення, і важливі смислові центри міфології Дж. Толкіна.

З-поміж жінок людського племені Дж. Толкін виділяє передусім тих, що жили в першу епоху – епоху Халет. Це переконує в тому, що у світі, створеному Дж. Толкіном, знайшлося місце такому способу організації суспільства, як матриархат. На їхньому прикладі простежуємо реалізацію хрестоматійного образу жінки як берегині вогнища та жертви історичних колізій. Визначальна роль покладена на королю Рохану Ейовін, що перемогла ватажка назгулів.

Однією з найтрагічніших історій у міфології Дж. Толкіна є легенда про Турина та Ніенор-Нініель, у якій втілилися суто християнські страх та огида перед кровозмісним союзом. Доля розлучає брата й сестру. Коли Турин покинув рідну домівку, Ніенор ще не було на світі. Жахливий та підступний дракон Глаурунг, якого перемагає герой, накладає на його сестру прокляття забуття. Істинний сенс його полягав у тому, що прив'язаність штовхає молодих людей до інцесту. Проте дитині від цього союзу не судилося народитися через самогубство батьків.

Письменник за допомогою шлюбних зв'язків підкреслює доцільність та логічність створеного ним світу: народи Середземелля належать до близьких біологічних видів, тож укладають міжрасові шлюби та творять спільну історію, сповнену численних драм. Вони основа створеної Дж. Толкіном псевдоісторії. Божественні сутності валари й вали – уособлення стихій та моральних категорій – перебувають над світом, сутності нижчого рівня – майяри і майї – вливають свою кров у жили дітей Еру завдяки шлюбу Меліан і дельфійського владики Тінгола. Від дитини цього шлюбу Тінувіель та смертного Берена ведуть свій родовід напівельфи, на яких Дж. Толкін поклав роль творців долі, героїв і пророків. А нащадок трьох племен

Еаренділ переходить на інший рівень буття – солярний.

Висновки. Світ творів Дж. Толкіна переважно чоловічий. Образи ельфійок, що пов'язали свою долю зі смертними, оповиті атмосферою трагізму й самопожертви.

Зробивши безсмертя логічною частиною свого світу, культовий письменник століття водночас проводить психологічно-творчий експеримент-випробування людини та створює моральний ідеал, вартий вічності в силу осягнення світобудови та власних у ній ролі й місця.

Світ творів Дж. Толкіна – повість «Хоббіт...» та роман «Володар перснів», що можуть бути віднесені до жанру героїчного фентезі, – має деякі з рис середньовічних лицарських романів. В останніх жінки були або пасивними каталізаторами подій, позаяк шляхетні молодики здійснювали подвиги на їх честь, або жертвами історичних колізій і міжособних сварок. Часто роль жінок зво-

дилася до військових трофеїв. У створеному Дж. Толкіном світі жіночі постаті можуть бути також каталізаторами чоловічих подвигів.

Активну участь у міфоісторії Дж. Толкіна відіграють ельфійки. У створеному ним світі було три шлюби між безсмертними та смертними. Жінки з племені ельдарів мужньо зрікаються безсмертя, поєднуючи свою долю з людьми. Доленосна функція героїнь полягає як в управлінні тривалістю власного життя, так і змінами світобудови, оскільки злили воєдино долі двох народів.

Перспективи подальших досліджень. Кожен із означених аспектів творчості письменника заслуговує на окреме ґрунтовне дослідження. Актуальним, зокрема, видається зіставний аналіз проблеми безсмертя у міфології Дж. Толкіна та філософській казці «Лист Нігглія», зосередження на суто гендерному аспекті творів, аналіз аспекту «творець – творіння» в міфології та казках автора.

ЛІТЕРАТУРА

- Бойницький В.** Міфологічний всесвіт професора Толкіна. *Зарубіжна література*. 1997. № 4. С. 2.
- Бойницький В.** Огляд можливих напрямків літературно-критичного дослідження художніх творів Дж. Р. Р. Толкієна. *Мова у соціальному і культурному контексті*. Київ, 1997. С. 229–231.
- Бойницький В.** Відокремленість та автентичність створеного світу у романі «Володар Кілець» Дж. Р. Р. Толкієна. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 1998. С. 187–192.
- Бойницький В.** «Володар кілець» Дж. Р. Р. Толкієна : співвідношення окремоті Середньої Землі та її подібності до реального світу. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2000. С. 46–51.
- Бойницький В.** Створений світ роману Дж. Р. Р. Толкієна «Володар Кілець» як ігровий феномен. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2000. Випуск 29. С. 51–53.
- Карпендер Г. Дж.** Р. Р. Толкін : Біографія. Львів : Астролябія, 2022. 448 с.
- Росстальна О.** Явище ескапізму у творчій свідомості Дж. Р. Р. Толкіна. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* (16), 2004. С. 154–156.
- Тихомирова О.** Міфічний квест у літературній спадщині Дж. Р. Р. Толкіна : автореф. канд. філол. наук. Київ : Київський національний лінгвістичний університет, 2003. 20 с.
- Толкін Дж. Р. Р.** Володар перснів. Львів : Астролябія, 2006. 1088 с.
- Толкін Дж. Р. Р.** Сильмариліон / За ред. Крістофера Толкіна. 3-тє видання. Львів : Астролябія, 2015. 576 с.
- Tolkien J. R. R.** The Adventures of Tom Bombadil and Other Verses from the Red Book. London : George Allen & Unwin, [22 November] 1962. 63 [1] p.

REFERENCES

- Boinytskyi, V.** (1997). Mifolohichniy vsesvit profesora Tolkina [The mythological universe of Professor Tolkien]. *Zarubizhna literatura – World literature*, 4, 2 [in Ukrainian].
- Boinytskyi, V.** (1997). Ohliad mozhlyvykh napriamkiv literaturno-krytychnoho doslidzhennia khudozhnikh tvoriv Dzh. R. R. Tolkiiena [The overview of possible directions of the research of J. R. R. Tolkien's fiction]. *Mova u sotsialnomu i kulturnomu konteksti – The language in social and cultural context*, (pp. 229–231). Kyiv [in Ukrainian].

- Boinitskyi, V.** (1998). Vidokremlenist ta avtentychnist stvorenogo svitu u romani «Volodar Kilets» Dzh. R. R. Tolkiiena [Separateness and authenticity of the created world in the novel “The Lord of the Rings” by J. R. R. Tolkien]. *Movni kontseptualni kartyny svitu: zbirnyk naukovykh prats – Linguistic and conceptual pictures of the world* (Issue 1), (pp. 187–192). Kyiv [in Ukrainian].
- Boinitskyi, V.** (2000) «Volodar kilets» Dzh. R. R. Tolkiiena: spivvidnoshennia okremosti Seredynnoi Zemli ta yii podobnosti do realnoho svitu [The “The Lord of the Rings” by J. R. R. Tolkien: separateness ratio of the Middle Earth and its similarity to the real world]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual pictures of the world*, (pp. 46–51). Kyiv [in Ukrainian].
- Boinitskyi, V.** (2000). Stvorenyi svit romanu Dzh. R. R. Tolkiiena «Volodar Kilets» yak ihrovyi fenomen [Created world of J. R. R. Tolkien’s novel “The Lord of the Rings” as a gaming phenomenon]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Inozemna filolohiia – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Foreign philology* (Issue 29), (pp. 51–53) [in Ukrainian].
- Karpenter, H.** (2022). Dzh. R. R. Tolkin: Biohrafia [J. R. R. Tolkien: Biography]. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
- Rosstalna, O.** (2004). Yavyshe eskapizmu u tvorchii svidomosti Dzh. R. R. Tolkina [The phenomenon of escapism in creative consciousness of J. R. R. Tolkien]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University* (Issue 16), (pp. 154–156) [in Ukrainian].
- Tykhomyrova, O.** (2003). *Mifichniy kvest u literaturnii spadshchyni Dzh. R. R. Tolkina [Mythological quest in literature heritage of J. R. R. Tolkien]*. (Extended abstract of Candidate’s thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Tolkien J. R. R.** (1962) *The Adventures of Tom Bombadil and Other Verses from the Red Book*. London: George Allen & Unwin, [22 November] [in English].
- Tolkin Dzh. R. R.** (2006). *Volodar Persniv [The Lord of the Rings]*. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
- Tolkin Dzh. R. R.** (2015). *Syl’marillion [Silmarillion]*. 3rd edition. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian]